

Михайло Косило,

аспірант,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Mykhailo Kosylo,

Postgraduate,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 37.016.908 ББК 74.200.585.4
УДК 300-399.37 ББК 75.81

ФОРМУВАННЯ ВСЕБІЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА ЗАСОБАМИ ТУРИЗМУ І КРАЄЗНАВСТВА В СІЛЬСЬКІЙ ТА ГІРСЬКІЙ МІСЦЕВОСТЯХ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

FORMATION OF THE VERSATILE PERSONALITY OF PUPILS BY MEANS OF TOURISM AND LOCAL HISTORY IN RURAL AND MOUNTAIN AREAS OF IVANO-FRANKIVSK OBLAST

У статті досліджуються особливості організації, проведення туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю гірських, сільських регіонів Івано-Франківської області.

Ключові слова: гурток, похід, туризм, екскурсія, філія, туристсько-краєзнавча робота, позашкільля, навчання, турбаза.

In the article features an organization of tourist and local history of working with young pupils mountain, rural Ivano-Frankivsk region.

Key words: hobby groups, walking tours, tourism, excursion, branch, tourism and local history work, extraschool activities, camping site.

Ключевые слова: кружок, поход, туризм, экскурсия, филиал, туристско-краеведческая работа, внешкольное, обучение, турбаза.

В статье исследуются особенности организации, проведения туристско-краеведческой работы с учащейся молодежью горных, сельских регионов Ивано-Франковской области.

Постановка проблеми. Стратегічний резерв держави складають не лише матеріально-технічні ресурси, але й людські ресурси – особливо молодь, як своєрідний стратегічний резерв нації. І від того в якому стані знаходиться цей ресурс, його фізичний, освітньо-культурний, морально-етичний потенціал залежить майбутнє держави. Зрозуміло це є важливим напрямком національної безпеки держави.

Тому пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства має виступати освіта [1, с.11].

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. У системі роботи дошкільних, загальноосвітніх, професійних, позашкільних, вищих навчальних закладів – складових ланок безперервної освіти важливе місце для отримання додаткових різносторонніх знань, всестороннього виховання особистості, як свідчить аналіз наукових досліджень В.Є. Береки, А.А. Бородай, П.А. Бурдейного, В.С. Бугрія, О.В. Биковської, В.В. Вербицького, Г.М.Гуменюк, Я.В.Луцького, С.П. Оришко, М.В. Соловєя, В.А. Редіної, О.О. Остапця, Т.Є. Бондаренко, М.Ю. Костриці, В.В. Балахтар, В.В. Обозного, М.П. Крачило, В.В. Лопатинської, О.П. Мироненко, Р.Р. Петронговського, Ж.В. Петрочко, Г.П. Пустовіта, Л.В. Петько, Т.І. Сущенко належить туристсько-краєзнавчій діяльності.

Тому особливого значення має вивчення практики туристсько-краєзнавчої роботи профільних туристсько-краєзнавчих позашкільних навчальних закладах – центр, будинок, бюро туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді, туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді, станцій юних туристів, оскільки «головними завданнями центру туризму учнівської молоді є: реалізація державної політики в галузі освіти засобами туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій; надання методичної допомоги навчальним закладам з питань упровадження форм і методів туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю в практику навчально-виховної діяльності» [2, с.185].

Виклад основного матеріалу. На Прикарпатті працює Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, створений у 1940 році, як Станіславська обласна дитяча екскурсійно-туристська станція [3, с.23].

На той час станція мала шість штатних працівників. Уже того ж року відбулися 7 далеких мандрівок для 150 учнів та 98 місцевих екскурсій, у яких взяли участь 4266 дітей. Окрім того турбазою станції було прийнято 10 екскурсійних груп загальною кількістю 240 учнів [3, с.23].

На жаль події часів II Світової війни перервали цей процес, суворі реалії тоталітарних систем наклали ідейно-комуністичний відбиток на практичну роботу педагогів станції, робота якої була відновлена у 1953 році. За 60 років діяльності педагоги центру залучили десятки тисяч молодих людей, які під час мандрівок рідним краєм фізично і морально загартувалися та інтелектуально збагатилися.

Практична туристсько-краєзнавча діяльність центру виявила і ряд протиріч між потребами школярів у пізнанні рідного краю та реальними можливостями їх реалізації. Зокрема, переважна більшість учнів сільської та особливо гірської місцевості залишалися осторонь такого виду позашкільної діяльності. Хоча самотужки освоювали природно-рекреаційні можливості своєї малої батьківщини. Як відомо сільське населення складає 56,9% від загальної кількості, у 765 сільських поселеннях, а у горах проживає 397,2 тис. населення області або 28,2% від загальної кількості [4, с.6].

Відомо, що серед головних принципів освіти в Україні, законодавчо закріплених у 1991 році в ст. 6 Закону України «Про освіту», найпершими названо доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг та рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку [1, с.12].

З метою більш системного налагодження туристсько-краєзнавчої роботи у віддалених регіонах виникла потреба розширити реальні можливості центру щодо охоплення дітей сільської та гірської місцевості туристсько-краєзнавчою роботою. Саме тому назріла необхідність створити структурний підрозділ центру, який би виконував ті ж завдання, але у сільській місцевості гірських районах нашої області.

Було утворено Косівську філію (1995 р.), як відокремлений структурний підрозділ центру, який повинен залучати до туристсько-краєзнавчої роботи учнівську молодь Косівського та сусіднього Снятинського районів [5, с. 34].

Практична робота новоутвореного підрозділу показала його життєздатність та була презентована учасникам Всеукраїнського семінару директорів обласних (міських) центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді проведеного Міністерством освіти і науки України у 1999 році в Івано-Франківській області [6, с.156-157].

Цей позитивний досвід був використаний у законотвірчій роботі. Закон України «Про позашкільну освіту» прийнятий у 2000 р. зафіксував у ст. 1 термін «філія». «Філія позашкільного навчального закладу – структурно відокремлений підрозділ позашкільного навчального закладу, що знаходиться поза межами навчального закладу та виконує ті ж функції, що й основний навчальний заклад в цілому або за окремими напрямками» [7, с.60].

Створення структурних підрозділів обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Аналіз роботи Косівської філії, Кутської туристичної бази «Черемош» свідчить, якщо у 1991 р. у районі було лише 5 гуртків туризму і краєзнавства, а 800 дітей здійснили екскурсії Косівщиною, то у 1995 році працювали 14 гуртків, 1700 учасників екскурсій. У 2013 році було 23 гуртки, 3140 учасників екскурсій і вихованців центру [7].

У гуртках Косівської філії, що сформовані у Косівському районі у 2012/2013 н.р. займається 317 дітей, що становить 3,3 % від загальної кількості учнів у районі.

Гуртки філії працюють на базі 12-ти загальноосвітніх шкіл Косівського і 7-ми Снятинського районів, з якими складені договори про співпрацю. Особлива увага звертається на широке охоплення позакласною роботою дітей із сільських шкіл. 17 з 23 гуртків (73,9%) діють у сільській місцевості.

Філія має добре кадрове забезпечення. Кількість педагогічних працівників – 15, з яких – 4 штатні, 7 сумісників і 4 працюють по строковому договору. 14 керівників гуртків мають вищу педагогічну освіту. З них 3 мають звання «старший вчитель», 5 – «вчитель-методист», 5 педагогів нагороджені знаком «Відмінник освіти».

Для проведення занять гуртків використовуються навчальні кабінети і спортивні зали загальноосвітніх шкіл, на базі яких працюють гуртки філії. В спортивних залах Косівської ЗОШ I-III ступенів №1 і Кобаківської ЗОШ I-III ступенів створені навчально-тренувальні полігони для занять технікою пішохідного туризму в закритих приміщеннях.

Головним стержнем діяльності філії є проведення організаційно-масової роботи. На її базі регулярно проводяться першість області з техніки пішохідного туризму в закритих приміщеннях. Серед масових заходів – змагання гуртківців філії з техніки пішохідного туризму в природному середовищі та в закритих приміщеннях, масові сходження на найвищі вершини Українських Карпат, присвячені Дню туризму і знаменним датам в історії нашої держави, походи, екскурсії.

Філія також координує туристсько-краєзнавчу роботу навчальних закладів району, займається підготовкою туристського активу, організовує разом з відділом освіти райдержадміністрації районні змагання юних туристів-краєзнавців, конференції, надає консультативну допомогу пошуковим загонам школярів по підготовці науково-дослідницьких робіт у рамках Всеукраїнських краєзнавчих експедицій.

Плідною є співпраця філії та сектору у справах сім'ї, молоді та спорту Косівської райдержадміністрації. Спільно проводяться туристсько-краєзнавчі заходи для школярів зі східних регіонів України під час їх перебування на Косівщині на Різдвяні свята, щорічний молодіжний квест «У пошуках скарбів Довбуша». Гуртківці філії проводять змістовну дослідницько-пошукову роботу по вивченню національно-визвольних змагань на теренах нашого краю в рамках обласної молодіжної науково-пізнавальної програми «Чорний ліс».

Вихованці філії постійно беруть участь у змаганнях різного рівня, конференціях, конкурсах, виставках, Всеукраїнських краєзнавчих експедиціях та інших акціях.

Команди гуртківців філії досить успішно представляють Косівський район на обласних змаганнях юних геологів, юних туристів-краєзнавців, з техніки лижного туризму, з техніки пішохідного туризму в закритих приміщеннях, різноманітних турнірах, де неодноразово ставали призерами і переможцями. Юні краєзнавці практично щороку стають переможцями обласних етапів Всеукраїнських краєзнавчих експедицій.

Філія має вагомі здобутки на всеукраїнському рівні. Її вихованці 5 разів ставали переможцями і 1 раз – лауреатами Всеукраїнської історико-географічної експедиції «Сто чудес України», 9 разів – переможцями Всеукраїнської історико-географічної експедиції учнівської та студентської молоді «Історія міст і сіл України»,

4 рази займали I місце і по 1 разу – II і III місце в Чемпіонаті України зі спортивних туристських походів серед учнівської та студентської молоді, по 2 рази перемагали у Всеукраїнській історико-географічній експедиції учнівської молоді «Моя Батьківщина – Україна» і Всеукраїнському конкурсі на кращу туристсько-краєзнавчу експедицію учнівської молоді з активним способом пересування «Мій рідний край», 3 рази ставали призерами Всеукраїнських зльотів юних туристів-краєзнавців активістів руху учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків» в складі збірної команди області.

Одним із завдань, над якими працює філія, є популяризація туризму і краєзнавства як важливих засобів гармонійного розвитку підростаючого покоління. З цією метою проводяться семінари педагогічних представників, відповідальних за туристсько-краєзнавчу роботу в школах, настановчі семінари для керівників і капітанів шкільних команд перед районними змаганнями юних туристів-краєзнавців, в місцевих газетах «Гуцульський край», «Освітняк вісник», «Голос Покуття» друкується інформація про діяльність філії, в навчальних закладах, на базі яких працюють гуртки, проводяться Дні туризму, тематичні вечори, оформлені стенди, після походів і екскурсій випускаються стінгазети.

У методичному кабінеті філії діє постійна виставка робіт переможців Всеукраїнських краєзнавчих експедицій і Чемпіонатів України зі спортивних туристських походів серед учнівської та студентської молоді. Тут же зберігаються методичні матеріали, підготовлені керівниками гуртків філії і колегами з інших позашкільних закладів. Керівники гуртків стають лауреатами Всеукраїнського конкурсу на кращий навчально-методичний матеріал туристсько-краєзнавчої тематики.

Таким чином своєю діяльністю філія задовольняє потреби учнівської молоді у розвитку природних нахилів, інтересів, фізичного загартування, всестороннього вивчення рідного краю, творчої самореалізації, організації змістовного дозвілля.

У 2002-2007 рр. у гірській місцевості було створено ще три філії центру: Долинську (2002 р.), Верховинську (2003 р.), Рожнятівську (2007 р.), які своєю діяльністю доповнили Косівську та залучили до туризму і краєзнавства учнів Прикарпаття – представників етнічних груп бойків, лемків, покутян і гуцулів. Як відомо в Українських Карпатах та високогір'ї, де відсутні залізниця, високотехнологічна промисловість є цікавим феноменом для дослідження особливості побуту, культури, господарки корінного населення.

Система знань про етнографічний регіон України – Гуцульщину, що висвітлює історію цього краю, його мову, природу, життя, побут, родинні й громадські стосунки, заняття, матеріальну й духовну культуру це, за визначенням М.Стельмаховича, називається Гуцульщинознавством.

За аналогією можемо розглядати знання про бойків – Бойківщинознавство, покутян – Покуттезнавство, лемків – Лемківщинознавство.

Осередками із залучення учнівської молоді до вивчення цих регіонів якраз і стали філії центру, де були створені умови для занять туризмом і краєзнавством для сотень дітей і підлітків.

Аналіз статистичних даних (таблиця 1) засвідчує зростання числа гуртків та участі в них дітей.

Таблиця 1

Філії	2007 К-ть гуртків /в них учнів	2008 К-ть гуртків /в них учнів	2010 К-ть гуртків /в них учнів	2012 К-ть гуртків /в них учнів
Долинська	18/324	17/342	14/276	18/344
Верховинська	10/278	12/234	15/282	18/338
Косівська	14/224	14/224	21/336	23/390
Рожнятівська	8/153	14/258	17/367	14/262
Разом	50/1029	57/1058	67/1261	73/1334

Головною ланкою практичної роботи стало проведення подорожей з гуртківцями.

Як видно із наступної таблиці 2 їх кількість в основному зростає.

Для порівняння приводимо дані про кількість туристсько-краєзнавчих гуртків та організацію подорожей з дітьми в цілому у гірських районах області (окрім філії) (таблиці 3,4).

Проаналізувавши дані таблиць 1,2,3,4 можна зробити декілька висновків: по-перше філії за своїми можливостями щодо охоплення дітей туристсько-краєзнавчою роботою наближаються до можливостей цілого району; по-друге разом із заганоосвітніми навчальними закладами мають значний потенціал для розвитку туристсько-краєзнавчої роботи на певній території.

Слушно додамо, що щорічно кожен із структурних підрозділів центру проводять ряд власних заходів.

Таблиця 2

Організація подорожей з гуртківцями філій

Філія	2010			2011			2012		
	Походи вихідних дня	Екскурсії	Багатоденні походи	Походи вихідних дня	Екскурсії	Багатоденні походи	Походи вихідних дня	Екскурсії	Багатоденні походи
Верховинська	14	3	-	27	10	1	33	34	-

Долинська	24	56	5	1	55	8	2	60	3
Косівська	60	7	-	62	17	2	61	26	1
Рожнятівська	22	26	-	17	26	1	16	30	-
Разом	120	92	5	107	108	12	112	150	4

Таблиця 3

Кількість гуртків та в них вихованців у районах

Район	Рік/кількість учнів					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Верховинський	18/272	11/160	11/172	22/315	26/390	33/555
Долинський	4/55	7/96	10/130	9/135	21/329	19/308
Косівський	30/450	30/580	32/640	33/530	29/361	27/300
Рожнятівський	19/276	9/122	26/385	24/332	19/275	20/280
Разом	71/1053	57/985	79/1327	88/1312	95/1355	99/1443

Таблиця 4

Організація подорожей з гуртківцями в районах

Район	2010			2011			2012		
	Походи вихідних дня	Експерсії	Багатоденні походи	Походи вихідних дня	Експерсії	Багатоденні походи	Походи вихідних дня	Експерсії	Багатоденні походи
Верховинський	-	19	19	-	23	21	-	24	24
Долинський	10	378	26	16	230	27	49	82	19
Косівський	-	90	1	-	157	-	-	980	-
Рожнятівський	3	45	4	13	55	5	-	95	1
Разом	13	532	50	29	465	53	49	1181	44

Долинська:

- першість філії серед гуртківців з техніки пішогохідного туризму в закритому приміщенні;
- зліт краєзнавчих гуртків філії;
- зональні змагання з пішогохідного туризму серед гуртківців філії;
- до релігійних свят організуються тижні «Дідуха», «Писанки»;
- акція «Чисте довкілля» з працівниками Вигодського лісгоспу вздовж вузькоколійки «Карпатський трамвай»;
- до Всесвітнього Дня туризму організуюється сходження гуртківців філії на одну з вершин Українських Карпат.

Спільно з відділом освіти Долинської Долинської РДА проводяться районний табір «Мандрівник», районні одноденні семінари-практикуми з підготовки керівників туристських груп, прийом дітей-сиріт зі Львова.

На базі філії щорічно проводяться області курси керівників туристсько-краєзнавчих гуртків, обласні змагання «Пам'яті ветеранів туризму» серед учнівської молоді.

Верховинська:

- зональні змагання з пішогохідного туризму серед гуртківців філії;
- масове сходження на Писаний Камінь, присвячене Всесвітньому Дню туризму;
- фестиваль гуцульської співанки ім. Чукутухи.

Спільно з відділом освіти Верховинської райдержадміністрації проводяться районні змагання юних туристів-краєзнавців.

Працівники філії залучаються до проведення на території району Чемпіонатів України з водного та лижного туризму.

Косівська:

- тренувальні збори гуртківців філії з техніки пішогохідного туризму в закритих приміщеннях на базі Кобаківської ЗОШ I-III ст.;
- сходження у вересні кожного року на Соколький хребет;
- сходження гуртківців філії на одну з вершин Українських Карпат, присвячене Дню Конституції;
- зональні змагання з пішогохідного туризму серед гуртківців філії.

Рожнятівська:

- змагання серед гуртківців філії з техніки пішогохідного туризму;
- одноденний похід в урочище «Підлюте» в Осмолоді;
- сходження на г. Грофа, присвячене Всесвітньому Дню туризму;
- семінар керівників і капітанів шкільних команд.

Спільно з відділом освіти щорічно проводяться районні змагання з техніки пішогохідного туризму серед учнівської молоді.

Опираючись на можливості філій, їх співпрацю із навчальними закладами гірських, сільських територій регіону та з метою комплексного вивчення особливостей Гуцульщини, Бойківщини, Опілля, Покуття, розширення і поглиблення знань учнів з історії, самобутнього мистецтва, фольклору, традицій, свят, обрядів рідного краю, фізичного загартування ми розпочали у 2003 році регіональну туристсько-краєзнавчу експедицію «Голос історії – голос майбутнього». До експедиції були залучені не лише вихованці філій, але й учні всього етнічного регіону.

У зв'язку з темою цієї статті зупинимось на Гуцульському та Бойківському етнорегіоні. За завданнями експедиції, які розроблялися для кожного з них окремо, учасники - учні навчальних закладів м. Яремче, Верховинського, Косівського, Надвірнянського, Коломийського, Богородчанського, Долинського, Рожнятівського районів проводили активну дослідницько-пошукову роботу, в результаті якої було зібрано сотні предметів давньої матеріальної і духовної культури, які поновили експозиції шкільних музеїв та будуть служити наступним поколінням.

За результатами пошукової роботи були проведені регіональні краєзнавчі конференції у яких взяли участь 300 учнів та 50 педагогів. Конференції відбулися відповідно на Гуцульщині у Косові та Бойківщині в с. Вигода Долинського району.

Під час експедиції окрім конкретних пошукових матеріалів був напрацьований цінний педагогічний досвід організації та проведення дослідницької туристсько-краєзнавчої роботи в етнорегіоні та виявлено його позитивний вплив на всебічний розвиток особистості школяра.

Філії, дитячі турбази центру використовують сучасні інформаційно-комп'ютерні ресурси. Кожен структурний підрозділ має доступ до Інтернету, користується власною електронною скринькою, електронною бібліотекою, яка створена на сайті центру туризму та містить нормативно-правові документи, що регламентують освітню, туристсько-краєзнавчу діяльність, методичні матеріали з цієї тематики. Це має значне практичне значення для роботи у гірських умовах.

Центр туризму, його педагоги розробляють та проводять апробацію інтернет-мережевого продукту «Позашкільний навчальний заклад туристсько-краєзнавчого профілю для дітей з обмеженими можливостями та дітей з віддалених сільських і гірських територій». Для цього розробляються у цифровому форматі екскурсії, окремі заняття із вихованцями гуртків з лижного, пішохідного, велосипедного та інших видів туризму, різних напрямків краєзнавства (www.if.oblprnz.at.ua).

Одним з ефективних та якісних показників результативності діяльності навчального закладу є досягнення його вихованців, зокрема, участь дітей у масових заходах, у змаганнях, зльотах де вони вчать застосовувати отримані знання та вміння у різних ситуаціях, що розвиває стійкий інтерес до обраного напрямку творчості.

У таблиці 5 приводимо дані про досягнення гуртківців філій.

Таблиця 5

Філії	Призери шкільних, районних змагань			Призери обласних та Всеукраїнських змагань		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Верховинська	1	2	2	2	1	1
Долинська	2	3	2	6	3	9
Косівська	3	2	2	9	11	12
Рожнятівська	2	2	2	-	2	2

Висновки. Отже у результаті практичної діяльності центру туризму та на основі створення діючої моделі діяльності позашкільного навчального закладу для широкого залучення дітей та юнацтва до якісної позашкільної освіти, особливо у гірських та сільських районах в умовах обмежених фінансово-матеріальних можливостей ми передбачаємо необхідність створення філій, як відокремлених структурних підрозділів, які б виконували функції основного навчального закладу на локальній території.

Розгортання туристсько-краєзнавчої роботи серед учнівської молоді гірських, сільських населених пунктів позитивно впливає на їх інтелектуальний розвиток, моральне та фізичне загартування.

1. Закон України «Про освіту» // Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання.– К.: Форум, 2009.– Т.1.– С.28.
2. Положення про центр, будинок, клуб, бюро туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді, туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді, станцію юних туристів // Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання.– К.: Форум, 2008.– Т.1.– С.16.
3. ЦДА ВО Ф 318 оп 1 спр. 1362.
4. Довідник. Івано-Франківська область. Адміністративно-територіальний поділ. – Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2009.
5. Голос історії – голос майбутнього / Косило М.Ю., Косик І.М.– Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003.– 86 с.
6. Позашкільний туризм і краєзнавство в Україні: історія та сьогодення / Н.Савченко, М.Косило, О.Наровлянський.– Івано-Франківськ: «Тіповіт», 2010.
7. Закон України «Про позашкільну освіту» // Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання.– К.: Форум, 2009.– Т.1.– С.12.
8. Звіт про роботу центру // Поточний архів Івано-Франківського ОДЦТКУМ//.